

ԹԴԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆԻՑ

Լուկոլեանով գաւառի գէպքը, Մոսկւայի և Նիժնեգորոդի զեմստւոնների հրատարակութիւնները, Անրեքը հունձների առաջին առնելու ծրագրերը, Ա. Ս. Երմոլովի ծրագիրը, Բարսեղեան (мелiorационный) վարկի ծրագիրը, Շտեմարանների խնդիրը, «С. Петербургскія Вѣдомости» լրագրի առաջարկութիւնը, Առաջին կոմիտէի գործունէութիւնը, Գիւղական հողային բանկի հաշիւներից, Պետերբ. բժշկական իդական կուրսերը, Պր. Լիխաչևի հրաժարականը, Անտ. Բուդիրովի «Համալսարանական լեզուն» և Ա. Պրլյուինը, Ս. Պ. Բոտկինի նամակներից, Ռոսաց Ակադեմիական նոր բառարանը, Սեմնսկու մահը, Կոմսուհի Սալիասի մահը, Ռոսաց գրականութիւնը Գրանսխալում, Գաշկովսկու գէպքը, Խուլերան Ռուսաստանում:

Լուկոլեանով գաւառը հռչակեց թէ իւր վերին աստիճանի չքաւորութեամբ, և թէ մանաւանդ ալն պատմութեան շնորհիւ որ տեղի ունեցաւ այդ գաւառի սովեալ բնակիչների օժանդակողների կողմից:

Անկարելի է չը կանգ առնել այդ տխուր, բայց միննուէն ժամանակ և խիստ բնորոշ հանգամանքներով լի գէպքի վրայ:

Վերը ընթերցողը նկատած կը լինի որ այդ Լուկոլեանով գաւառը ամենաչքաւորներից, ամենաթշուառներից մէկն է եղել սովեալ բոլոր 17 նահանգների մէջ:

Այդ ինչպէս են կատարել ալն օժանդակութիւնները որ անել էր տալիս տէրութիւնը թէ իւր սեփական միջոցներից և թէ եկած մասնաւոր բարեգործութիւններից, Բայց ամենից առաջ չը մոռանանք ասելու որ այդ օժանդակութիւնների չափերի որոշելը և տալը կատարուած էր գաւառներում գաւառական օժանդակող (продовольственная) լանձնաժողովների ձեռքով:

Պր. Կուսլուբրիցկի'ն—Նահանգական ատեսանի անդամը—սպից իւր զեկուցումը՝ լոճաւոր ամսին իւր վերատուգութեան լանձնած գաւառների (Արդամասի, Լուկոլեանովի և Սերգաչի) օժանդակող լանձնաժողովների գործունէութեան մասին: Մի զեկուցում, որի մէջ նա եղբակացնում էր թէ օժանդակող այդ երեք գաւառական լանձնաժողովների նախաձեռնները

բաւականաչափ կանոնաւոր չեն կազմւած: Միմիայն Լուկովեանով զաւառի լանձնաժողովը—բաղկացած բոլոր զեմստւոների նաչալնիկներից—պատասխանեց փետր. 19-ին որ Լուկովեանով զաւառում չը կալ հաւաքական (ХВОСОБЯ) կարօտութիւն, շնորհիւ հաստատւած բարօրութեան և տեղի ունեցած աշնանանացանի լաւ հունձերի և որ իրանք—աղ ճաշալնիկները—բացի մինխտրութեան և ճանաչապետի հրահանգներով ղեկավարւելով՝ ղեկավարւում են նաև ծառալութեան և բարոյական պարտաւորութիւններով, ¹⁾ աչքի առաջ ունենալով նաև ամեն մի գիւղացու սպագալ տնտեսական դրութիւնը:

Այս հերքումին պատասխանում է Լուկովեանովին, բայց այս անգամ թւերով: Նրա աղ պատասխանը ձևակերպւում է այսպէս. օժանդակութիւնները սկսել են ուշ (ղեկտեմբեր ամսին), ամսական 30 ֆունտ հաց ստացել են միայն 132 հոգի, իսկ 766 հոգի միմիայն 20 ֆ. ամսական, մինչև լունարի կէսը Լուկովեանով զաւառում բաժանւել է միմիայն 38.000 փութ հաց, մինչդեռ Արզամասի զաւառը ստացել է 63.000 փ., իսկ Սերգաչինը՝ 150.000 փութ:

Այս նոր պատասխանից լետով Լուկովեանով զաւառի օժանդակող լանձնաժողովը վճռում է խնդրամատոյց լինել՝ միջոցներ ձեռք բերել լրացրական բանակուլը արգելելու համար, «որպէս զի իրանք—լանձնաժողովի անգամները—կարող լինեն հանգիստ կերպով վերաբերւել դէպի գործը և շարունակել պաշտօնական գործունէութիւնը»: Բայց գեներալ Բարանովը ընդդիմանում է այս մէկ բանին և լանձնաժողովը լետ է կանգնում իւր վճռից:

Անուհետև առաջ է գալիս մի ալ խնդիր. Նահանգական բարեգործական կոմիտէտը առաջարկում է Լուկովեանով զաւառի բարեգործական հոգաբարձութիւններին ճաշարաններ լանալ, իսկ այս վերջինը, գեներալ Բարանովի վկայութեամբ, կամ ընդունակ մարգիկ չի կարողանում գտնել աչս բանի համար, կամ արգելքներ է դնում լանձն առնել ցանկացողներին և կամ առհասարակ ընդդիմանում է բոլոր կարօտ գիւղացիներին՝ ճաշարաններից օգտուելը թող տալու, ալ միմիայն հողազուրկ գիւղացիներին, որոնցից ամեն մի գիւղում 2—2 կամ 3—3 հոգի են:

Նահանգական կոմիտէտը հաւատում է իւր ընտրած մարդուն և սրա ընտրածներին, իսկ զաւառական հոգաբարձութիւնը միմիայն նրան՝ ում ընտրելու լինի զեմստւոյ նաչալնիկը: Բայց երբ վերջապէս նահանգական կոմիտէտը պահանջում է որ ճաշարաններ հիմնեն—զաւառական հոգա-

¹⁾ «Долгождъ службы и нравственной обязанности».

բարձութեան նախագահ՝ պարոն Ֆիլոսոֆովը՝ ազնականների տեղական առաջնորդը՝ հրաժարական է տալիս...

Մասնատրեմք ալժմ՝ զանազան անձանց հաղորդած տեղեկութիւնները: Լուրերանով զաւառում օժանդակութիւն չի տրուել ոչ հողատէր գիւղացիներին և ոչ ալն ծառայող գիւղացիներին, որոնց տարեկան վարձը հասնում էր թէկուզ 16 ռուբլու փետրար ամսին 990 հոգու տրած է եղել ամսական 11¹/₃ ֆոնտ, իսկ 1125 հոգու ամսական 6¹/₃ ֆ.: Պրիւնկա գիւղում օժանդակութիւն չի տրուել ալն գիւղացիներին, «որոնք իրաւ է քաղցած են եղել, բալց էլի դեռ ուժ են ունեցել»¹⁾: Ուղուն-Մալգանի գիւղի 7 բնակիչներից խնդիրք էր ստացւել նահանգական օժանդակող լանձնաժողովում, մի խնդիրք—որի մէջ նկարագրելով իրանց կարօտ դրութիւնը՝ գանդատում էին փոխ արուղ օժանդակութիւնների սակաւութեան վրա: Նահանգական լանձնաժողովը լանձնեց զեմտուօի նաչալնիկին քննել ալդ գործը²⁾, և սրա ներկայութեանը—6 գիւղացիներ հրաժարեցին իրանց ստորագրութիւններից... Գեներալ Բարանովի ասելով՝ իւր ուղեկիցների հետ գիւղացիների տներում նաչը տեսաւ և ոչ մի «տարական»³⁾ նրանք կորան ուտելու հացի բացակայութիւնից. իսկ խառնուրդներով եկած հացը (хлебъ съ хебедомъ) тараканъ не бьетъ... Ի դէպ ալդպիսի հացը տորֆի⁴⁾ նման է և ունի անտանելի համ. ի լրումն ալս ամենի լալունեց որ հակառակ պաշտօնապէս հաղորդած տեղեկութիւններին՝ ըստը աշնանացան դաշտերը չեն վարած և բացի ալդ «թղթի վրա» պահեստներում գտնուող զարնանացանը՝ հարկաւոր քանակութիւնից աւելի էր ցոյց տրած, և զաւառական առաջնորդի կարգադրութեամբ սեմացուն վերադարձած էր գիւղացիներին մինչև զարուն պահելու պարտաւորութեամբ: Լուրերանովի զաւառական լանձնաժողովի արկածների ալս պատմութեանը վերջ տալու համար ասենք մի երկու խօսք ևս: Նրբ որ Նիժնեգորդի նահանգական օժանդակող կոմիտէտի լանձնարարութեամբ պ. Վ. Գ. Կորոնեկո՞ն, երիտասարդ համակրելի ռուս գրողներից մէկը, ալցեկեց Լուրերանով զաւառը—ճաշարանների թիւը 2—3 շաբաթում հասաւ 50-ի, մինչդեռ նրանից առաջ մի հատ ճաշարան հաստատելու համար հարկաւոր էր մի ամբողջ ամիս, ալն էլ եթէ գլուխ էր գալիս:

¹⁾ „Хотя тоже не впиши сидить, а все-таки еще въ силахъ“.

²⁾ Քարածուխի ամենաստոր տեսակը, որը գոլանում է ճահիճներում՝ բուսականութեան փտելուց:

³⁾ Դաշտալին մեծ միջատ:

⁴⁾ „Произвести расчлѣнованіе“.

Անցեալ տարւալ սովի պատճառների մասին լուս են տեսել զանազան վիճակագրական թւեր պարունակող հրատարակութիւններ թէ զեմստւոնների ձեռքով կատարած՝ (Մոսկւայի ¹⁾ Նահանգի զեմստւոյինը և Նիժնեմոսկորոյինը ²⁾ և թէ մասնաւոր անձերի ձեռքով։ Այդ ամեն գրութիւնների եղրակացութիւնը մի է։ Նոքա վկայում են, որ անցեալ տարւալ սովը «արդիւնք է գիւղական բարօրութեան անկումի, որը իւր կողմից հետեանք է տեղ հնացած հիւանդութեան որ պայմանաւորւած է եղել անբերք հունձերի մի շարքով, ձեռնվաստակի պակասելովը, բանող ձեռքի գնի ընկնելովը, խոտատեղերի քչանալով, հիւանդութիւններով և հըրգեհներով։ Պեճախօս թւերը գալիս են ապացուցանելու այդ ամենը։

Տարեցտարի վճարող տուրքերի գումարը պակասել է։ Նիժնեգորոնան Նահանգը վճարել է 1881 թ.՝ 3.835.118 ռուբ. արքունական տուրք, — իսկ 1890 թ. — 2.483.059 ռ., ասել է մօտ 850.000 ռ. պակաս։ Սրա համեմատ ասելացել է ապառիկ մնացած տուրքերի քանակութիւնը, որը 1881 թ. — 4⁰/₀ էր, 1882 թ. — 9⁰/₀, 1889 թ.՝ 14⁰/₀, 1890 թ. — 35⁰/₀։

1881 թ. անասունների թիւը, նոյն նահանգում, եղել է 1.010.624 գլուխ, 1890 թ. — միմիայն 855.802, Լուկովեանով գաւառի մի գիւղում 8 ոչխարից մէկն էր մնացել, 25 խոզից մէկը նոյն ժամանակամիջոցում։ Նոյն գաւառում գարնանացան արտերի տարածութիւնը պակասել էր 15⁰/₀։

Գաղթելու խնդրագրեր էին մատուցւած 1890 թ. 69, իսկ 1891 թ. արդէն 2.263 հոգուց։

Սրա հետ զուգընթաց է բոլոր գիւղական արդիւնագործութեան գների պակասելը։

Սամարայի նահանգի դրութիւնը ասելի վատ է ³⁾, 1867 թ. ամեն մի գիւղացու ընկնում էր 3,2 ձի, 1885 — 2,7, իսկ հիմա ասելի պակաս, քանի որ մինչև նոյեմբերը (91 թ.) ծախւած էր 142.000 ձի, 92.000 կով ու եղ և 817.000 ոչխար։ Գիւղացու մի զեսեատինա ⁴⁾ հողը արդիւնք է տալիս 40 կոպէկ, մինչդեռ մասնաւոր հողատիրոջ մօտ այդ արդիւնքը հասնում է մի ռուբլու և էլ ասելի վերջին 5 տարւալ ընթացքում, համաձայն զեմստւոնների վիճակագրութեան, արձանագրւած են 13.345 փոխառութեան դէպքեր 1.170.935 ռ. գումարի։ Նկատելու է որ տոկոս էր վճարւում երբեմն 240⁰/₀! Դրաւ

¹⁾ „Продовольственное дѣло“.

²⁾ Урожай 1891 г. въ Нижегородск. губ.

³⁾ „Юридическій Вѣстникъ“ 1891 № 11 և 1892 № 3. Իջականեր պ. Կրասնոպրոտկի.

⁴⁾ = 2400 քառակուսի սաժէն.

է դրած եղել մինչև նոյն իսկ 91 թւի սովեալ տարին 450.000 դե-
սեաւինա համալսական հող, Աշնանը գիւղացին վաճառում էր իւր հացը
35—40 կոպէկով, փութը, իսկ դարնանը էլի լետ առնում 72 կ. և աւելով
Մի քանի գիւղերի տն ա տ էր երի $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{2}{3}$ ձմեռը գնում են եղել մու-
րացկանութեան! Տուլայի նահանգում ճանապարհորդած Ն. Կ. Միխայլովս-
կին Նկարագրում է Россия Вѣдомости լրագրում (№ 104) նահանգի ող-
բալի և խղճալի դրութիւնը. միայն մի իրողութիւն քաղենք նրա պատ-
մածներէից. Շարապով գիւղի 299 ընտանիքներից մաքուր հաց ունեն մի-
միայն 4 ընտանիք, մնացածները կամ խալառ կարօտ են հացի, կամ
գործ են ածում զանազան խառնուրդներ (хебедь) և այլն, որոնք առաջ
են բերում տեսակ տեսակ անբուսեղի հիւանդութիւններ մարսողական գոր-
ծարաններում...

Անցեալ տարւոյ Ռուսաստանի 17 նահանգների վատ հունձքը ղեռ
երկար խօսակցութեան նիւթ կը լինի ամենքի համար, Պարբերական մա-
մուլը ղեռ երկար ժամանակ զբաղւելու է այդ խնդրով մինչև որնա միան-
գամայն պարզած համարւի: Այդ խնդիրը այնքան ծանրակշիւ է, մանա-
ւանդ Ռուսաստանի համար, որը «հացի շտեմարան» կոչումը վաղելելով հան-
դերձ՝ ինքը երբեմն շատ նեղ, անելանելի դրութեան մէջ է ընկնում—ան-
հրաժեշտ է որ այդ խնդիրը լաւ մշակւած լինի քանի որ այդ հացի խն-
դիրը իսկապէս մահու և կեանքի խնդիր է: Ուստի ամեն մի աշխատու-
թիւն, որ անում է ալս նպատակով, ուշադրութեան և ուսումնասիրու-
թեան արժանի է նաև մեր կողմից, քանի որ մեր կովկասի տնտեսական
դրութիւնը սերտ կապով է կապւած Ռուսաստանի լաշող կամ անլաջող
տնտեսական դրութեան հետ:

Այս տեսակ փորձերից մէկն է նոր լոյս տեսած «Անբերութիւն և ժո-
ղովրդական աղէտ» վերնագրով գիրքը: Ոմանք այս գրքի հեղինակ են հա-
մարում պ. Ա. Ս. Սրմոլովին—որը կառավարիչ է տուրքերի դեպարտա-
մենտի: Աչքի առաջ ունենալով խնդրի լրջութիւնը՝ մինք կը ծանօթաց-
նենք ընթերցողին կարճառօտ կերպով պ. Սրմոլովի ընդարձակ ծրագրի
հետ բաղկացած 16 գլխաւոր կէտերից, որի գործադրութիւնը պ. Սրմոլովը
կարեւոր և անխտաճելի է համարում: Ահա այդ 16 կէտերը. 1) Ռուս հո-
ղագործութեան օգերեութաբանական պայմանների հետազօտելու գործը
ղենը հաստատ հիմքերի վրա: 2) Կաղմել ծրագիր օգերեութաբանական
կաւարանների պաշտօնի մասին: 3) Ժողովել նիւթեր պատահած անբերք
հունձերի՝ անցեալ տարւանի հետ համեմատութիւններ անելու համար: 4)
Հետազօտել վոլգա, Դոն, Օկա, Դնեպր գետերի ակները: 5) Կարգի բե-
րել անտառաբուծութեան վերաբերեալ եղած հետազօտութիւնները և շա-

րուհակները նրանց աւելի լաւ ձևով: 6) Յալտնի կացուցանել Ռուսաստանի ալն տեղերը, որոնք անբերրիանում են հողմաբեր աւազով: 7) Տափարակային կազմադրվիների (СВЯТА) առաջին առնել: 8) Հետադոսել՝ արդեօք գետաջրի մակերևութի ցած անալը հետևանք է, թէ՛ պատճառ երաշտի— սրա առաջին առնելու նպատակով: Ուսումնասիրել հողի մշակութեան ալն պլանները, որոնց միջոցով պահպանում էին հողի խոնավութիւնը: 9) Ժողովել եղած տեղեկութիւնները ջրադրիւրների և արտեզեան հորերի վերաբերեալ: Այս ուղղութեամբ գործերի նոր ծրագիր կազմել: Ուսումնասիրել ջրամբարների գործը տափարակ տեղերի համար: 10) Ուսումնասիրել ջրանցքներ (обводнительных работ) ստեղծելու գործը և եղածների մասին տեղեկութիւնները ի մի ժողովել: 11) Որոշել տեղագրական սահմանները զանազան մշակող բույսերի ընդարձակման: 12) Տեղեկութիւններ հաւաքել ալն տեսակ բույսերի մասին, որանք աւելի լաւ են տանում թէ ցուրտը և թէ չորութիւնը: 13) Ուսումնասիրել ալն հարցը՝ թէ բացի հողագործութիւնից ուրիշ ինչ գիւղատնտեսական ճիւղեր կարելի է տարածել անբերրի հունձին հակակշիւ կազմելու համար: Լական նշանակութիւն ունի, շարունակում է պատեղ պ. Սրնիովը, բանջարանոցապահութեան տարածումը գիւղացիների մէջ: 14) Ուսումնասիրել գիւղատնտեսական կալարանների հարցը, գուցէ և հետեւ՝ ամերիկական ալս տեսակ կալարաններին: 15) Կազմել մի լաւ նախագիծ անտառաբուծութեան և ոռոգման՝ պետական մշակութիւնների— սկսելով ալս գործը աւելի կարօտ տեղերից: Պարզել՝ արդեօք աւելի նախապատելի չէ նախադժուոգ բարւոքման վարկը գործադրել ամենից առաջ օգնութիւն տալու մասնատրանձերի ձեռնարկութեան՝ պետական նոյն տեսակ ձեռնարկութիւնների հետ միաժամանակ: 16) Ուսումնասիրել հարաւային Ռուսաստանի կլիմական պայմանների բարւոքման խնդիրը կամ կասպից ծովի մակերևութը բարձրացնելով, կամ կասպեան տափարակների ոռոգումով, կամ անտառ դրելով և ալն: Ընթերցողը անշուշտ նկատած կը լինի որ ալս ծրագիրը իսկապէս 16 կէտերից չէ բաղկացած, ալ շատ աւելի, քանի որ շատ կէտեր երկու երեք առաջարկութիւններ է պարունակում: Անուամենայնիւ, չը նպած իւր ընդարձակութեան՝ ալս ծրագիրը աչքի է ընկնում իւր միակողմանիութեամբ— գլխաւորապէս ուշադրութիւն դարձրած լինելով օդերեւութաբանական և կլիմական կողմերի վրայ:

Ռուս մամուլի ասելով լաւ հետեանքի հասնելու համար անհրաժեշտ է մաքրել և զտել մեր հայրենակիցներին իրանց աւելի չ բնաւորութիւնից, որը նրանց մէջ արիւն և մարմին է դառնել: Մենք ևս առաջ բերնք ալի բիւրատր օրինակներից մի քանիսը, որոնք բերած են նաև Սրնովի աշխատութեան մէջ:

1) Աստրախանի նահանգում 40 տարի սրանից առաջ Нарыкъ Пески

անուանով մի անտառ կար 120.000 զեռետոնինա ¹⁾ չափով. ալժմ մնացել են միայն ողորմելի հետքերը, ուր և արածեցնում են անասուններին, Անտառի անհետանալովը շրջակա հողերին վտանգ է սպառնում քամով բերւող աւազներին:

2) 15 տարի սրանից առաջ վճարակա գետը մի հիանալի գետ էր առատ ջրով, ձկնով և թռչուններով, որոնցով լիքն էր գետի երկարութեամբ ձգւող անտառը: Ներկայումս գետի հետքերը տեղ տեղ կորել են, ինքը գետը տեղ տեղ բոլոր վին բարակել է, անտառներից չի մնացել և ոչ մի հատ ծառ՝ ամենը կտրուած, ոչնչացրած է:

3) վճարակա գետի պէս աննաւագնաց են դառել Ռուսաստանի շատ գետեր. Բիտուկ, Յնա, Խապեր, վճրոնեմ, Մեղվեղիցա, նոյն իսկ Կոն, Հրենպր, վճրա գետերը բարակել են:

4) Տերի նաճաղում, որտեղից սկիզբ են առնում Ռուսաստանի գըլխաւոր գետերը՝ Դենպր, վճրա և Արեմտիան Դւինան — անտառապահպանութեան վերաբերեալ օրէնքը մտցրել է միմիայն 1890 թ. երբ անտառների կէսը արդէն կտրւած ոչնչացրած էր:

Ռուսական մամուլը անշուստաձգելի է գտնում և պահանջում

- 1) Ռամիկի համար կատարեալ տղատութիւն տեղից տեղ տեղափոխելու
- 2) Անցադրերի միանգամայն վերացնելը Այս երկու կէտերի անհրաժեշտութիւնը և օգտակարութիւնը արդէն ապացւած և անվիճելի է համարւում. մնում է միայն սրանց իրադրոճելը:
- 3) Դիւղական ոչ խոշոր վարկի կազմակերպութիւնը և 4) գործադրել ծրագրւած և պետական կալւածների միջխտրութեան հսկողութեամբ մէ լանձնաժողովի կողմից արդէն խմբագրւած բարւոքման (мелиорационный) վարկի նախագիծը:

Այդ տեսակ վարկի նպատակն է նպաստել գիւղատնտեսութեան բարւոքմանը՝ փոխառութիւնների միջոցով. փոխառութիւն պիտի տրւի ա). հողի բարելաւութեան և տնկարկութեան, ալսինքն հողեր չորացնելու, և ոռոգելու ²⁾ համաչ, անտառարուժութեան, ալգեղործութեան և խաղողարուժութեան համար: բ) գիւղատնտեսութեան և երկրագործութեան համար անհրաժեշտ անասունները և գործիքները ձեռք բերելու համար. փոխառութիւնները պիտի լինեն համաձայնութեամբ պետական կալւածներին, ֆինանսներին և ներքին գործերին մին ի ստրութիւններին. փոխառութիւններ կարող են ստանալ թէ մասնաւոր անձինք, և թէ գիւղական համայնքներ, զեմստօներ և ալլն. փոխառութիւնները տրւում են 7—10—15—20—35 տարի ժամանակամիջոցներով՝ նալած թէ ինչ բանի համար են: փոխառութիւնների տոկոսը պիտի լինի 4%¹⁾, իսկ պարտքաւէջը՝ համեմատ փոխառութեան ժամանա-

¹⁾ Դեռետոնինա=2400 կառակուսի սաժնին:

²⁾ Обводнительные и оросительные работы.

կամիջոցին, փոխառութիւնների գործադրման հսկողութեան համար նշանակում են նահանգական գիւղատնտեսներ (губернскіі агрономъ) և սրանց օգնականները:

*
* *

Կառավարչական շրջաններում մտադրութիւն կալ բարեփոխել շտեմարանական գործը, ուստի ներքին գործերի մինիստրութիւնը շրջաբերականների միջոցով առաջարկել է նահանգապետներին որ սրանք—ոչ ուշ քան լուլիսի 15-ը իրան մասնամասն տեղեկութիւններ տան՝ շտեմարաններ ունեցող կամ շտեմարանական տուրք վճարող համալճքների թւի մասին, շտեմարանների ընդարձակութեան մասին, շտեմարանների պատրաստ պաշարի մասին, նաև շտեմարանական գումարների մասին:

Թէ ալս և թէ առհասարակ սովի հետ սերտ կապ ունի Ս. Պետերբուրգսկիէ Վեդոմոստի լրագրի մի առաջարկութիւնը. «Շատ զոտկար կը լինէր Պետերբուրգում համաժողով կազմել կառավարչական և զեմստեօսների ներկայացուցիչներից թէ սովից փնտսած և թէ սոցա կից նահանգների Այս համաժողովը կը տար իւր վերջնական վճիռը թէ սովի պատճառների մասին և թէ ապագայում եղն տեսակ աղէտի առաջն առնելու ձեռնարկելի միջոցների մասին»:

*
* *

Կարօտեալներին բարեգործական միջոցներից օգնելու՝ հաստատած առանձին կոմիտէտը Մեծ Իշխան թագաժառանգի նախագահութեամբ ստացել էր 3 միլ. ռուբլի մասնաւոր նւէրների, իսկ իւր ամբողջ հասոյթը հասաւ 10 միլ. ռ. աւելի, որից 8 միլիոն ռ. մխաւած է իւր օժանդակութիւն և 1 միլիոն ռ. գործադրած է ձիեր առնելու:

*
* *

1883 թ. ապրիլի վերջերքին գործել սկսած Հողալին Բանկի տպած հաշիւներից մի քանի տեղեկութիւններ քաղենք մասնաւորապէս նրա 1890 թ. գործունէութեան մասին:

Բացի 1³/₁₀ տարեկան տուրքից բանկը վերցնում է 34¹/₂ տարւալ փոխառութեան համար պարտքաչէջի հետ միասին 7¹/₂%, իսկ 24¹/₂ տարւալ համար 8¹/₂%, Կարելի էր կարծել որ ալս պալմանները շատ ձեռնտու են գիւղացիների համար և բանկի գործունէութեան ծաւալը տարէյտարի պիտի լայնանար—բայց իրողութիւնը ալ բան է հաստատում, Մինչդեռ բանկը 1890 թ. փոխ էր տւել 4.519.209 ռ. և գիւղացի-

ներից մնացորդ վճարներ ստացել 1.666.782 ռ., նախորդ տարիներում փոխ տւած գումարները աւադէս են ներկայանում.

1884 թ. — 9.529.368 ռուբ.

1885 » — 13.761.978 »

1886 » — 11.148.850 »

1887 » — 7.495.197 »

1888 » — 5.133.539 »

1889 » — 3.692.133 »

Ուրեմն 1890 թ. փոխ տւածի գումարը միմիայն 1889 թ. գումարից է աւել մօտ 800.000 ռ., իսկ մնացեալ 5 տարիներից շատ աւելի պակաս.

1883 թ. մինչև 1890 թ. վերջը բանկը տւել է 7.367 փոխատուութիւններ 56.140.438 ռուբլու, նոյն ժամանակամիջում բանկը ստացել է գիւղացիներից մնացորդ վճարներ 12.581.781 ռ., ուրեմն գումարը բոլոր եղած գնումների, որոնք կատարւել են ալդ բանկի շնորհիւ, հասնում է 68.722.220 ռուբլու 7 տարւալ ընթացքում. Հողեր առնողները եղել են 225.485 ընտանիք, որոնց արական սեռը 728.231 հոգու էր հաւասար, Գնւած հողի տարածութիւնն է 1.579.391 դեսետինա, Այս վերջին թւից մասնաւոր գիւղացիներ ձեռք են բերել 16.349 դեսետինա՝ վճարելով 362.073 ռ. բանկի 431.055 ռ. փոխատուութեան հետ, Գիւղական համայնքներ ձեռք են բերել 731.559 դեսետինա 4.182.441 ռ., վճարելով բանկի 27.979.033 փոխատուութեան հետ, Ընկերութիւններ ձեռք են բերել 831.483 դեսետինա վճարելով 8.037.266 ռ., բանկի 27.730.750 ռ. փոխատուութեան հետ, Ասել է թէ մասնաւոր գիւղացիները գնելիս վճարել են 45%, առքի գնից, ընկերութիւնները մօտ 22%⁰, իսկ համայնքները մօտ 13%⁰.

Տարեցտարի տւած փոխատուութիւնների գումարները համեմատելիս ոչ թէ աւելանալ է նկատուում, այլ խոշոր պակասում. ասել է թէ կամ գործը թերութիւններ ունի կամ վերցնող տոկոսը շատ է բարձր և հողը չի կարողանում ալդքան արդիւնաբերել, Եւ իրաւ թւերի մի ուրիշ շարք ապացուցանում է ալդ ենթադրութիւնը.

1887 թւից մինչև 1890 թ. բանկի վրալ մնացել են 113.175 դեսետինա, որոնց համար փոխ էր տւած 6.745.563 ռ. պատկառելի գումարը, իսկ գնողներից ստացւել էր 748.501 ռ., նմանապէս ոչ պակաս պատկառելի գումար, Գնողները ետ էին կանգնել իրանց գնած հողերից և ձեռք վերցրել իրանց տւած մօտ 750.000 ռ. գումարից, Իրաւ է գնողների մնացորդ վճարները կազմում են ընդհանրապէս առած գնման 10%⁰ միայն — բաց դա միայն ընդհանրապէս վերցնելիս է ալդպէս, իսկ մասնաւոր դէպքերին գալով՝ նկատուում է որ գնողները ետ են կանգնել իրանց գնած հողերից՝ վճարած լինելով 27%⁰, 33%⁰ և նոյն իոկ 40%⁰. Գնման արժէքից, Մինչև 1890 թ. բանկի ձեռքին մնացած հողերը իրան վէաս են պատ-

ճառել 1.259.649 ռ., որին եթէ աւելացնենք նոյնպիսի փնասը 699.323 ռ., կը ստանանք մի կողմ թիւ մօտ 2 միլ. ռուբլի Այդ գումարից հանելով զանազան հասոյթներ՝ էլի փնասը հասնում է 1.200.000 ռուբլու:

Եթէ ալդպէս շարունակելու լինի, բանկին կարող է անխուսափելի վտանգ սպառնալ: Պր. Գերցենշտէյնը ¹⁾ առաջարկում է հոգերը աւելի էժան վաճառել, պակասացնել վերցնող շահը, երկարացնել փոխատուութեան ժամանակամիջոցը և բանկի $5\frac{1}{2}\%$ վկայաթղթերը դարձնել 5% , կամ աւելի ևս պակաս և վերջապէս կոնվերսիա անել եղած փոխատուութիւնների համար:

*
* *

Բարձրագոյն բժշկական կուրսերի (Պետերբուրգում) ուսումնական 1890—91 թւի հաշիւներից առաջ բերենք մի քանի մանրամասնութիւններ: Ուսանողուհիների թիւը հասնում էր 278, Վալին եկածներ թիֆլիսից, Տաշկենտից և այլ հեռու տեղերից: Առաջին կուրսի 127 ուսանողուհիներից 41-ը՝ ունին զիմնագրիպում ստացած շքադրամներ, Գլխաւոր եկամուտը կազմում է ուսանողուհիների վճարը որ կազմում էր 17.000 ռուբլի: Պետերբուրգի դոման նպաստ է տալիս 3000 ռ., նոյնքան տալիս էր և լուսաւորութեան մինիստրութիւնը: Անցեալ տարի զանազան երեկոյթներից գոյացել էր մօտ $4\frac{1}{2}$ հազար ռուբլի, Բաց ելքը մօտ 37.000 ռ. է: Այդ կուրսերը պահպանւում են մի ընկերութեան օգնութեամբ («Բարձրագոյն իգական կուրսերին հասոյթներ նպաստող Պետերբուրգի ընկ.»): Ընկերութիւնը ունի նւէրներից գոյացած դրամագլուխ մօտ 11 հազար ռուբլի, իսկ պարտք մօտ 131 հազար: Ընկերութիւնը ունի մի գիշերօթիկ բաժին, ուր անցեալ տարի ապրում էին 54 ուսանողուհիներ: Ընկերութեան նախագահուհին է տիկին Լեխաչեւա, որի ամուսինը հրաժարւեց Պետերբուրգի քաղաքագլխի պաշտօնից նկատելով որ «կան ձաջնաւորներ որոնք աշխատում են արատաւորել քաղաքային վարչութեան գործունէութիւնը»:

*
* *

«Вѣстникъ Европы» ամսագրի № 5՝ տպած է վերջը մի լոգաձիւր—որի հեղինակը՝ պ. Պըլպինը. խօսում է մի խնդրի մասին՝ Ա. Բուդիլովիչի նոր լուս ընծալած գրքի ²⁾ առիթով:

¹⁾ Русская Мысль. 1892 г. № 2.

²⁾ Антонъ Будиловичъ — Общеславянскій языкъ въ ряду другихъ общихъ языковъ древней и новой Европы. Варшава, 1892. (Անտոն Բուդիլովիչ՝ համասլաւեան լեզուն—հին և նոր Սլաւոպալի միւս ընդհանուր լեզուների շարքում: Վարշաւա, 1892. երկու հատոր):

Անտ. Բուդիլովիչը ինքը իւր գրքում հարց դնելով թէ արդեօք հնա-
բաւոր և անհրաժեշտ է գրական միութիւնը սլաւոնական ազգութիւնների
համար» — ինքը վճռում է գրականապէս և ուսւս լեզուն առաջարկում իբր
ընդունելի համասլաւական լեզու Պ. Պըլպինը, որը, ի դէպ ասած, հմուտ
մասնագէտ է սլաւոնական լեզուների, գրականութեան և պատմութեան —
քննադատելով պ. Բուդիլովիչի առաջարկութիւնները և համաձայնելով
խիկ համասլաւական գրականութեան միութեան կարելիութեան և անհրա-
ժեշտութեան հետ՝ ժխտում է սոցա ապացուցանելու հնաբաւորութիւնը և
վկայում գծաբութիւնների մասին ուսւս լեզուն համասլաւական լեզու ըն-
դունել տալու գործում։ Պ. Պըլպինը ծաղրում է նաև Ա. Բուդիլովիչի ծալ-
րալեզ նկատողութիւնները իբր թէ ռուսները պէտք է մաքրեն ուսւս լե-
զուն զանազան օտարաբանութիւններից և արդէն քաղաքացիութիւն վա-
կելոյ քերթ և ԾԵԾՃԻՕՏԵԿԱ նման բառերի տեղ դործածէին քրո՞, ԲԻՅՃԻՕՏԵԿԱ
և այլն. պ. Բուդիլովիչի ասելով քերթ և ԾԵԾՃԻՕՏԵԿԱ՝ ի նման ուսւս բա-
ռերը «ծաղրալի են դառնում միւս սլաւականների համար և գծաբ կացու-
ցանում ուսւս լեզուն համասլաւոնական դարձնելու հարցը»։

Պ. Պըլպինը իրաւացի կերպով մաքառում է այդ արհեստական միջոցի
դէմ՝ նրա ասելով «Սլաւ աշխարհների վրա մեր (ուսւս) ազդեցութեան
խնդիրը ամենից առաջ դառնում է խնդիր մեր սեփական լուսաւորութեան,
որին վիճակած լինէր մրցել եւրոպական լուսաւորութեան հետ»։ Մի ուրիշ
տեղ նա անելի պարզ է բացատրում իւր միտքը ասելով. «խնդրի ամենա-
ծանր կէտը գտնւում է ուսւս գրականութեան առաջադիմութեան մէջ —
գրականութիւն բառի ամենալայն ըմբռնողութեամբ — այն է զեղարես-
տական բանաստեղծութեան, գիտութեան բոլոր ճիւղերի, հասարակական
կիսանքի և վերջապէս ժողովրդական բարք ու վարքի զարգացման մէջ»։
Ահա ինչ է դիմադրում պ. Պըլպինը արհեստական միջոցներով համացել լե-
զուներից ուսւս լեզուն համասլաւոնական դարձնելու համար։

*
* *

«Вѣстникъ Европы» ամսագիրը շարունակում է տպել հանգուցեալ
սլաւատական բժիշկ պրոֆեսոր Ս. Պ. Բոտկինի՝ Բուլղարիայից դրած նա-
մակները վերջին ուսւս-թրքական պատերազմի դաշտից։ Բոտկինի վէճեալ
նամակները՝ պարունակում են շատ մանրամասնութիւններ և կարդացւում
մեծ հետաքրքրութեամբ նոյն իսկ 15 տարուց չեսոյ. Գտնելով շարունակ
պատերազմի դաշտում զինուորական բժշկի կոչումով, նա առիթ ունէր շրի-
ւելու ամենքի հետ և նկատելու շատ բաներ։

Նա խօսում է «ասպետաւոր» բուլղարների մասին, լաւնալանջ և եր-
կալնաբազուկ թուրքերի մասին, ուսւս զենեալների «ես»-ի՝ մասին, Պլե-
նալի մասին, բարեխիտ ուսւս զինուորների մասին, որոնց նա երբեմն

ստորագրողները» է կոչում, և երբեմն՝ ռուս օֆիցերներին հետ միասին առած՝ ստորը մարդիկ: Բայց ամենամեծ գովեստով նա խօսում է Ալեքսանդր II կայսրի և այն ժամանակաւ զինւորական միւնիստր Միլլոտինի մասին. «իրանց պահելու ձևով, գործին վերաբերելու լրջութեամբ և յիտակութեամբ, ասում է Բոտկինը իւր օգոստոս 4 ճամակում, ամենահամակրելի կան անձեր մեծում են ինձ համար՝ կայսրը և Միլլոտինը: Միայն սրանց հաջորդիւ չի երևում այն «ետ»-ը, որը մնացեալ գործիչների մեծամասնութեան մօտ աչքի է ընկնում: Միլլոտինի համեստութիւնը և լրջութիւնը ներշնչում են դէպի նա ամենամեծ լարգանք, նա ամբողջովին նվիրած է իւր գործին, որին պատրաստ է զոհել նոյն իսկ իւր «ետ»-ը»:

*
* *

Գիտութիւնների ռուս Ակադեմիան լոյս է ընծայել «Ռուս լեզւի բառարանի» առաջին մասը (А—Вѣс բառերը): Չը նպած որ այդ նոր տկադեմիական բառարանի լաւաշարանում բերած է զանազան անձերի մի երկար ցուցակ (ի թիւս այլոց՝ Բալլապին, Շարաուխ, Շոենկ, Գազենկամպֆ, Ջալցման, Գոլդենբերգ, Լոնդել և այլն), որոնց ուղարկած են եղել այս առաջին մասի սրբագրական թերթերը—աշնուամենաշնիւ բառարանի այդ մասը կազմած է ոչ բաւականին լրջութեամբ և հոգատարութեամբ, ինչպիսին պահանջում է այդ տեսակ մի բառարան, որից մի նորը հաղիւ տասնեակ տարիներում տպագրւում լինի: Ակադեմիական բառարանի այդ առաջին մասը պարունակում է բազմաթիւ անճշգրտութիւններ, պակաս բառեր, խրթին գաւառաբանութիւններ և նոյն իսկ սխալ բացատրութիւններ:

Աւելորդ չէ՝ եթէ լիջելու լինենք այստեղ, որ լաւ ռուսագէտներ ճանաչած են Ռուսաստանում ոչ թէ բնիկ ռուսները, այլ եկւորները: Ռուսաց առաջին լաւ քերականութիւնները՝ Գրեչի, Օստենեկի (Ղոստոկով), Դալի աշխատասիրութիւններն են, մինչդեռ իւանովի և Անտոնովի կազմածները բանի պէտք չէին: Նմանապէս ռուս լեզւի առաջին կարգի բառարանը, որը հիմալ էլ մեծ հեղինակութիւն ունի՝ Դալի աշխատութիւնն է:

Ներկայումս քաջ ռուսագէտ է համարւում պ. Գրոտը, որը և մեծ մասնակցութիւն ունի կազմող նոր ակադեմիական բառարանի մէջ:

*
* *

Անգեալները վախճանեց ռուս պատմագրական ամսագիրներէց մինի, այն է Русская Старина՝ խմբագիր հրատարակիչ Մ. ի. Սեմևսկին: Հանդուրեալը զոր դնաց իւր եռանդուն և անհանգիստ բնավորութեան դեռ չը կազդուրած մի թեթեւ տկարութիւնից, որ նա ստացել էր լարգելի

գրաքննիչ Վեդրովի թաղման ներկայ լինելիս—Սեմեովին ածապարում է Կրոնշտադ Պետրոս Մեծի մասին մի դասախոսութիւն անելու ճանապարհին նա աւելի ևս վատանում է և հիւանդութիւնը սուր կերպարանք տաճալով՝ վերջ է դնում նրա կեանքին, Հանգուցեալը լաւտնի էր իւր եռանդուն, անխոնջ բնաւորութեամբ, Գովելով հանդերձ Սեմեովուն իբր քաջ խմբագրի և հրատարակչի՝ ռուսաց մամուլը ակնարկում է որ աշուտամեծաշին հանգուցեալի օրով խմբագրող Русская Старина-ն պարունակում էր իւր մէջ ոչ արժանատի կերպով ռուսմասիրած պատմական աշխատասիրութիւններ, ալ շատ անգամ աննշան մարդկանց երկար ու բարակ, շատ անգամ անհամ լիշատակարաններ:

*
* *

Անցեալները վախճանեց Նշանաւոր ռուս կին հեղինակներից մէկը—կոմսուհի Նդիսարէթ Վաս. Սալիաս զը Տուրնեմիր, որը աւելի լաւտնի էր Նւզնիա Տուր ծածկանունով:

Կոմսուհին պատկանում է առաջին ռուս կին գրողների շարքին, իւր գրական գործունէութիւնը նա սկսեց 1840 թականների վերջերքում՝ տալով ռուս հասարակութեանը մի շարք ռումաններ մինը միւսի ետևից՝ Սահմանագծի վրա (На рубежѣ), Племянница, Կեանքի երեք ժամանակամիջոց (Три поры жизни), Կախարդած շրջան (заколдованный кругъ), Պառաւ կնիկը (Старушка): Կոմսուհին օժտած լինելով նուրբ ճաշակով և գեղարւեստական բնազդով՝ ձեռք էր բերել լուրջ գրական հմտութիւն, նրա գրական փորձերը (этюды) և ռուսմասիրութիւնները ցրած են շատ ռուս ամսագիրներում: «Գեգեցիկը, բարին, ճշմարիտը»—ահա ռուս մամուլի ասելով—կոմսուհու անձնաւորութեան չափանիշները:

Ռուս Նշանաւոր մարդիկ՝ Կուդրեաւցեւ, Գրանովսկի-ն և այլն գնահատել էին կոմսուհու աղ արժանաւորութիւնները և նրա ամենամօտ բարեկամներն էին:

Կատկովի՝ Русскій Вѣстник-ում աշխատակցելուց լետով կոմսուհին խմբագրում էր մի առժամանակ իւր հիմնած՝ «Ռուսական կեանքը» անունով ամսագիրը—որը, սակաւն, երկար գոլութիւն չունեցաւ: Այն ժամանակաւ ռուս կեանքի «մութ ամպերը» նրան քշել էին արտասահման, ուր 2—3 տարի մնալուց լետով նա վերադարձաւ Մոսկա և լուս ընծայեց պատանեկութեան համար գրած մի քանի վերին աստիճանի հնոաքրքրական, կրթիչ վէպիկներ, որոնցից ամենատարածածն է «Катакомбы» (Գեանադամբանք) առաջին քրիստոնեանների կեանքից:

*
* *

Ընթերցողը արդէն գիտէ որ ուրա Գրականութիւնը նաեւ մտնել է անում Եւրոպայում և մասնաւորապէս Պարիզում: Ռուս հեղինակները թարգմանում են ֆրանսերէնի և լատիշտակութեամբ կարդացւում: Սկզբում մի քանի տարի առաջ՝ ալլ լատիշտակութիւնը ունէր քաղաքական աստ: ֆրանսիացիք, չը կամենալով առանձնացած մնալ քաղաքականապէս՝ աշխատում էին ձեռք բերել ուրա հասարակութեան և ապա ուրա կառավարութեան համակրութիւնները: Պարիզում տիրում էր մի ծալրակոյ մոդա դէպի ալն ամենը ինչ որ ռուսկան էր: Ռուսկան հագուստ, ռուսկան ճաշ, ռուսկան երաժշտութիւն, ռուսկան Գրականութիւն և ալլն: Տուրգենև, Դոստոևսկի թարգմանում էին մինը միւսի ետևից: Ալթմ Պարիզի Hachette et Co Գրականաւորը լոյս են ընծայել Պուշկինի «Կապիտանի աղջիկը» (33 Գրաւիւրներով) և Գոգոլի «Տարաս Բուլբան» (27 Գրաւիւրներով) մի մի հատոր in 8°. հատորի գինը 1 ֆ. 50, սանտիմ: Թարգմանիչների անունները չեն լիշւած:

Նոյն Գրականաւորը բացի Տուրգենևից հրատարակած ունի նաև Սալովի վէպիկները:

*
* *

Երբ որ հասարակ ժողովուրդը բժշկներին թողած՝ դիմում է հեքիմներին, մենք ալլ իրողութիւնը բացատրում ենք ամբոխի տգիտութեամբ և չբաւարութեամբ: Երբ նոյն ալլ տեսակ անուս, օլնըբաղ խաբեբաներին է դիմում հասկացող, ինտելիգենտ ասւած հասարակութեան մասը—մենք պատրաստ ենք ալլ իրողութեան մէջ տեսնել որ մարդիկ ալլ են հաւատ շուին դէպի բժշկականութիւնը, դէպի գիտութիւնը և նրա պաշտօնեաները: Հանգամանքների ալլ դրութեան մէջ զարմանալի չէ, եթէ ալլ փեշակի մարդիկ վերացրած չը լինին մեր միջից և ծծում տղէտների և թերահաւատների գրպանները: Յաւալին ալն է որ ալլպիսիները անպատիժ կերպով ալնքան ժամանակ ցեցի դեր են կատարում մինչև որ սալթաքում են բարձր մի սանդուխքից: Գաշկովսկի մէկը մեծ հաշակ էր վալելում և մեծ դումարներ ժողովում՝ մի ալլցելութեան համար 25-ից 100 ռ. վերցնելով շնորհիւ իւր հնարած վիտալին (կենսատու) միջոցի, որը նա սրսկում էր հիւանդների կաշու տակը: Նա տարածում էր ալլ (ալլթալան) դեղի պատրաստելու մասին զանազան «առասպելներ» և ալնպիսի մի աղմուկ էր կարողացել հանել իւր ալլ կենսատուի մասին, որ ինքը իւր գեղը դնաւտում էր ոչ աւել և ոչ պակաս քան մի միլիոն ռուբլի: Սակալն ալլ «կենսատու» նրան շատ թանգ նստեց, երբ որ Պետերբուրգի Գրեսեր քաղաքապետի վրա արած վորձերը կենսատուութեանը հակառակ հետանքներ ունեցան: Գաշկովսկին բանտարկւելուց լետուլ լալտնում է իւր կենսատար

դեղի բազադրութեան մասերը. և իրաւի ալդ դեղի «դիւթական» մասերը են՝ վազելին, բորակ և ջուր—ամենն էլ անմէս և գրոշանոց բաներ:

Ամենայն դէպքում Գաշկովսկու հունարը պէտք է ժամանակակից fin du siècle համարել. սրսկումներ Պաստեօրի, Կոխի և ինչու Գուշկովսկուն էլ չը լինի:

Հնդկաստանից Պարոկաստան և Պարսկաստանից Բաքու և ամ, բոլոր Կովկասը ընկած խոլերան մեծ կոտորածներ արեց ալս ամառա-ամիսները և սարսափահար ժողովուրդը անմեռնչ կերպով տանում էր ալդ հաւաւոր աղէտը:

Կովկասից Ռուսաստան անցնելով, ուր ժողովուրդը դեռ նոր էր սկսել շունչ քաշել, ազատւելով սովի ճանկերից—խոլերան առաջ բերեց անկարգութիւնների մի ամբողջ շարք, անկարգութիւնների, որոնք լիա-պէս վկայում են ուրա ամբոխի խաւարամտութիւնը և կատարեալ տգիտութիւնը:

Ի թիւս շատ շատերի ամբոխի գազան կատաղութեանը Աստրախա-նում զո՛հ զնաց «Ուխտ» մականունով հալ մէկը. «Ուխտը» փորձ էր փորձել ¹⁾ ետ կանգնել տալ մոլորած ամբոխին իւր գազանալին մոտ-դրութիւններից: Ալդ «Ուխտը» ալրեց, խօսք չը կալ որ դասաստանը հարկ ու պատշաճ դատաւճիռ կը կապանի մեղադրեալների դէմ:

Ֆ.

¹⁾ „Кавказъ“ № 186.